

KÁRPÁT-HAZA

SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2024/ 2. szám

VARGA BENCE

Az államhatár változó szerepének hatása a magyar–szlovák
határregiónok társadalmi és gazdasági folyamataira

ACKERMANN TAMÁS

Értékváltozás a rendszerváltás után:

Az 1961–1972-es korosztály politikai és társadalmi nézetei két időmetszetben

SIPOSNÉ NÁNDORI ESZTER – ZSIDÓ KINGA EMESE

Az életszínvonal alakulása Erdélyben a XXI. század válságai idején –
összehasonlítás az anyaországgal

NAGY ZSOLT

Fenntarthatóság, tájökölógiai szemlélet, gyakorlat:

a (paraszt)kertek múzeumi reprezentációjának, hasznosításának lehetőségei
és skanzenbeli rekonstruálásának kihívásai (magyarországi és erdélyi példák)

SZABÓ ESZTER IDA

Művészet és identitás Kárpátalján a kulturális emlékezet tükrében

SIMON MAGDOLNA

Helyettes döntéshozataltól az önrendelkezésig

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2024/ 2. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2024/ 2. szám

Nemzetstratégiai Kutatóintézet
Budapest, 2024

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE 2024/ 2. szám

A Kárpát-medencei magyarságkutatás interdiszciplináris szakmai folyóirata

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság

Bakk Miklós, Bali János, Benedek József, Csata Zsombor, Farkas György,
Hajdú Zoltán, Kovály Katalin, Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán,
Nagy Benedek, Nagy Imre, Péntek János, Péti Márton, Pozsony Ferenc,
Rácz Szilárd, Salamin Géza, Schwarcz Gyöngyi, Szilágyi Ferenc,
Sztókai Szilvia, Tóth Géza, Török Ibolya, Tózsér Anett

Szerkesztő

Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa

Bern Andrea, Borbándi Erik

Tördelőszerkesztő

Simon Andrea

Tipográfus

Nádas Zsófia

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2024, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi a kiadó álláspontját.

ISSN 2732-1789

TARTALOM

TANULMÁNYOK	6
Varga Bence Az államhatár változó szerepének hatása a magyar–szlovák határrégiók társadalmi és gazdasági folyamataira	6
Ackermann Tamás Értékváltozás a rendszerváltás után: Az 1961–1972-es korosztály politikai és társadalmi nézetei két időmetszetben	25
Siposné Nándori Eszter – Zsidó Kinga Emese Az életszínvonal alakulása Erdélyben a XXI. század válságai idején – összehasonlítás az anyaországgal	37
Nagy Zsolt Fenntarthatóság, tájökölógiai szemlélet, gyakorlat: a (paraszt)kertek múzeumi reprezentációjának, hasznosításának lehetőségei és skanzenbeli rekonstruálásának kihívásai (magyarországi és erdélyi példák)	57
Szabó Eszter Ida Művészet és identitás Kárpátalján a kulturális emlékezet tükrében	80
Simon Magdolna Helyettes döntéshozataltól az önrendelkezésig	99
ABSZTRAKTOK	109

Varga Bence

Eötvös Loránd Tudományegyetem Regionális Tudományi Tanszék

Az államhatár változó szerepének hatása a magyar–szlovák

határrégiók társadalmi és gazdasági folyamataira

Kárpát-haza Szemle, 2024 (2), pp. 6–24, 109.

DOI-azonosító: 10.64605/KHSZ.2024.2.01

Az államhatár változó szerepének hatása a magyar–szlovák határrégiók társadalmi és gazdasági folyamataira

Az államhatár funkciója alapjaiban határozza meg két ország társadalmi és gazdasági viszonyrendszerét és az államközi *áramlási* folyamatokat. A magyar–szlovák határtérség esetében a vasfüggöny leomlását követően a határ menti térségek életében új fejezet nyílt. A határok átjárhatóságával kezdetét vette a társadalmi és gazdasági kapcsolatrendszerek átstrukturálódása. Ennek egyik leglátványosabb jelensége a határon átnyúló munkacélú mobilitás intenzitás-növekedése volt. A magyar–szlovák határsáv esetében a legdinamikusabb határon átnyúló folyamatok a nyugati országrészekben összpontosultak, ám az utóbbi évek során a középső és keleti határrégiók területét érintő társadalmi és gazdasági áramlási folyamatok is izgalmas kutatási lehetőségeket kínálnak.

Kulcsszavak: határpolitika, határon átnyúló ingázás, határ menti térségek, munkaerőpiaci áramlások.

The impact of the changing role of the state border on social and economic processes in the Hungarian-Slovak border regions

The function of the state border fundamentally determines interstate social and economic relations and the cross-national flow. In the case of the Hungarian-Slovak border region, the collapse of the Iron Curtain opened a new chapter in the life of the borderlands. The permeability of the borders marked the beginning of a restructure in social and economic relations. One of the most visible phenomena was the intensified movement of labour across borders. In the case of the Hungarian-Slovak border region, the most dynamic cross-border processes have historically been concentrated in the western areas, but over recent years the social and economic flows in the central and eastern border regions have also presented appealing research opportunities.

Keywords: border policy, cross-border commute, border regions, labour market flow.

TANULMÁNYOK

VARGA BENCE

Az államhatár változó szerepének hatása a magyar–szlovák határregiók társadalmi és gazdasági folyamataira

1. Bevezetés

A modern nemzetállamok kialakulásával az államhatárok funkciója felértékelődött, definiálásuk kiemelt stratégiai célként jelent meg, mivel területi kereteket jelentett az önrendelkezési folyamatok számára (BARANYI, 2014, BRUNET-JAILLY, 2005). Az államhatárok egy adott társadalmi kontextusban öröknek és megváltoztathatatlanok tűnnek, ám valójában a pontos helyük, az átjárhatóságuk, a funkcióik és a hozzájuk rendelt szabályozások is folyamatosan változnak (BENCZI és OCSKAY, 2021, RITECZ, 2021). A határok alapvetően befolyásolják az áramlási folyamatok alakulását – betölthetnek lehatároló (közigazgatási egységek, választóközetek), elválasztó (be- és kilépő forgalom ellenőrzése), összekötő (határon átnyúló kapcsolatok, határközi ingázás) és szűrő (repülőtereken való ellenőrzés) szerepet –, így a funkcionális szerepük kardinális kérdés (BRUNET-JAILLY, 2005). A globalizáció (és az európai integrációs folyamatok) hatására a határok elválasztó szerepük helyett már egyre inkább az összekötő hatásukat hivatottak érvényesíteni – ez a tendencia jól megfigyelhető az inter- és transzregionális kapcsolatok számát vizsgálva –, ám egyes területek esetében a rendezetlen társadalmi, gazdasági, kulturális, vallási, nyelvi vagy etnikai

viszonyokból kifolyólag még napjainkban is markáns területi konfliktusok tapasztalhatók (SALLAI, 2022). A határok diverzifikált funkcionalitásából adódóan a határtérségek mindig is ütközőzónáknak számítottak, ahol a határ menti területek szerepe kiemelt jelentőséggel bír. Az itt élő közösségek kulturális tőkéjük révén meghatározó aktorok a határon átnyúló kapcsolatok és az integráció mélységének alakulásában (BRUNET-JAILLY, 2005). A Kárpát-medencében pedig, a határ mentén enyhén erősebb társadalmi bizalom mutatható ki a szomszéd ország államalkotó nemzete felé, mint a határtól távolabb (KUCSERA – VARGA-PÉTERFI, 2024). A posztoszocialista országokban – így Szlovákia és Magyarország esetében is – az elmúlt évtizedek során jelentős társadalmi és gazdasági változások történtek, melyek esetében a határok és a határon átnyúló mobilitás kulcsfontosságú tényezőként jelent meg (BARANYI, 2014).

2. Az államhatár funkcionális szerepének átalakulása

A szocializmus évtizedei alatt az államhatár mint az országokat elválasztó barrier funkcionált (BENCZI és OCSKAY, 2021), tehát a totális határörizet miatt a határközi

mobilitásra és a határon átnyúló társadalmi és gazdasági kapcsolatok kiépítésére is szűkös lehetőségek álltak rendelkezésre (KAMBARA, 2018, RITECZ, 2021). A határátlépés korlátozó feltételei azonban folyamatosan enyhültek. Kezdetben a kishatárforgalom és a határsáv közvetlen közelében élő személyek számára könnyítették meg a határátlépést, majd az 1970-es évektől a turizmus fellendítése érdekében a szocialista országok közötti utazás esetében is enyhültek a feltételek. Ezt követően 1988-ban, az úgynevezett világútlevél megjelenésével már a nemzetközi utazásokra is lehetőség nyílt (BENCZI ÉS OCSKAY, 2021), és végül a vasfüggöny 1989-es leomlását követően a szabad mobilitás eszméjének megfelelően a határok szabadon átjárhatóvá váltak, és a kisebbség- és határpolitikai kérdések is újra felszínre kerülhettek, ami megalapozta a határon átnyúló kapcsolatok újraélesztését (ENGL, 2020). A rendszerváltozással együtt járó paradigmaváltásnak köszönhetően az interetnikus kapcsolatok javítása és a határ menti térségek kohéziójának erősítése nemzetpolitikai érdekké vált, ami az egyre erősödő térkapcsolatok, a gazdasági infrastruktúra fejlesztése és a hálózati rendszerek újraszerveződése mentén is megfigyelhető volt (BARANYI, 2014). Szlovákia esetében az önkormányzatokra vonatkozó 369/1990. számú törvény lehetővé tette a nemzetközi kapcsolatok kiépítését, majd a kilencvenes évek második felében a magasabb szintű együttműködésekre vonatkozó jogi keretrendszer is létrejött. Az 1990-es években azonban a magyar–szlovák interregionális együttműködések hatékony megvalósulását a viszontagságos szlovák politikai állapotok akadályozták – a szlovákiai magyar nemzeti kisebbséggel szemben tanúsított diszkriminatív kisebbségi politika etnikai elszigetelődést eredményezett, amely csupán az ezredfordulóhoz közeledve konszolidálódott (LELKES, 2006). Ezt követően kezdetét vette az egykor organikusan kialakult (az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követő „vasút-szabta politikai határok” hatására elszakadó, így immáron határon túli) regionális kapcsolatok, gazdasági egységek, nagyvárosi vonzaskörzetek és szociális viszonyrendszerek újraszerveződése (BARANYI, 2014), ami új lendületet adott a – mind földrajzi, mind pedig társadalmi és gazdasági értelemben is periférikus helyzetű (a fővárosoktól, a regionális központoktól és a fő közlekedési, fejlesztési tengelyektől és gazdasági

magterületektől is távol eső) – határ menti térségek fejlődésének és fejlesztésének (BOTT-DOMONKOS ET AL., 2017). Az 1990-es években bekövetkezett változások – úgy mint többek között a parlamentáris demokráciára történő átállás, a piacgazdasági átmenet, a nemzetközi szervezetekhez való csatlakozások és a nemzetközi kereskedelem fokozatos élénkülése – gyökeresen megváltoztatták a két ország társadalmi és gazdasági struktúráját és a köztük lévő együttműködések mélységét (Michniak, 2016). Az euroregionális együttműködések céljai között megjelentek a gazdaságfejlesztési, az oktatás- és művelődésügyi, a tudományos jellegű, a kulturális kapcsolatrendszerek kohézióját erősítő, a humanitárius és szociális indíttatású és az infrastruktúra bővítését és fejlesztését célzó törekvések, melyek a magyar identitás tudat formálásához is hozzájárultak (LELKES, 2019).

A két ország társadalmi és gazdasági kapcsolatrendszerének kiépülése pozitívan hatott határok átjárhatóságára is. A folyamatosan légiesedő határok a lakosság mobilitási hajlandóságának növekedését eredményezték – amit a munkaerőpiac beszűkülése is erősen indokoltá tett (Antalík et al., 2021), hiszen a rendszerváltást követően az állami tulajdonú vállalatok összeomlása együtt járt egy eddig szinte ismeretlen társadalmi jelenség, a (tömeges) munkanélküliség megjelenésével, ami (Cseh)Szlovákia esetében különösen magas és tartós munkanélküliségi rátát eredményezett, amely csupán a 2010-es évektől mérséklődött (LELKES, 2006). A magánszektor térnyerése meghatározó munkaerőpiaci folyamatnak bizonyult, azonban a hirtelen keletkezett munkanélküliség csupán bizonyos hányadát volt képes ellensúlyozni (ANTALÍK ET AL., 2021). A határ átjárhatósága és a tranzitútvonalak száma meghatározó tényezőkké váltak a határ menti ingázók¹ szempontjából. A rendszerváltást követő évtizedek alatt az egyre élénkülő utasforgalom is szükségessé tette a határátkelőhelyek számának növelését. Míg 1990-ben a magyar–cseh-szlovák határszakaszon csupán 16 átkelési helyszín

¹ A „határ menti ingázók” kifejezés alatt az Európai Szakszervezeti Szövetség (European Trade Union Confederation) meghatározását értem, miszerint azon személyek, akik a földrajzi értelemben véve az állandó lakhelyüktől eltérő (szomszédos) országban végzik a munkájukat, azonban hetente legalább egyszer visszatérnek eredeti lakóhelyükre, határ menti ingázóknak számítanak.

állt rendelkezésre, addig napjainkban mintegy 51 határátkelő (40 közúti, 8 vasúti és 3 folyami határátkelési pont) vehető igénybe a magyar–szlovák határszakaszon – ám egyes térségek esetében (legfőképp az Ipoly mentén és a gömöri területeken) a határátkelőhelyek száma és sűrűsége további bővítésre szorul, bár a határátkelőhelyek számának bővítését olykor a természetföldrajzi (domborzati, vízrajzi stb.) viszonyok nehezítik és akadályozzák. Az Európai Unió irányába tendálás és az ezzel járó „határok nélküli Európa” mottóval fémjelzett integrációs és kohéziós törekvések egyre kedvezőbb körülményeket biztosítottak a határon átnyúló együttműködések számára (BOTT-DOMONKOS ET AL., 2017, SOÓS, 2021, KAMBARA, 2018). A két ország közeledése a kormányközi egyezmények mentén is megmutatkozott – Magyarország és Szlovákia 1995-ben a bilaterális államközi kapcsolat kiépítése mellett döntött, valamint a jószomszédi viszonyról és a baráti együttműködésről szóló szerződést írt alá (ENGL, 2020). Az európai integrációs folyamatoknak köszönhetően az egyre élénkülő kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok a határon átnyúló munkavállalók számának növekedésében is megmutatkoztak (BENCZI ÉS OCSKAY, 2021). A határon átnyúló ingázás népszerűsödése következtében a két ország kölcsönös foglalkoztatási megállapodást kötött 1999-ben, melyben egy (az igényekhez mérten fokozatosan bővülő) kvótarendszer (1999: 400 fő, 2001: 800 fő, 2002: 1600 fő, 2003: 2000 fő) korlátozta a szomszédos államból érkező munkavállalók számát. A két ország Európai Unióhoz való csatlakozásával (az EUMSZ 45. cikkében foglaltaknak köszönhetően) a tőke, az áruk és a szolgáltatások mellett a munkaerő szabad áramlása is korlátozás nélkül megvalósulhatott (GYÖRI ET AL., 2019). Ettől kezdve a határok elválasztó funkcióik helyett már sokkal inkább az összekötő hatásaikat éreztették (KAMBARA, 2018), ami a határon átnyúló élénkebb interakciók és integrált tervezési és fejlesztési folyamatok megjelenésében is megfigyelhető volt. A gazdaság szempontjából a határok akadálymentessége előirányozza a gazdasági kölcsönhatások erősödését és a gazdaság prosperitását (BOTT-DOMONKOS ET AL., 2017). A „határtalanság” következő lépcsőfokát a Schengeni Egyezményhez való csatlakozás (2007/801/EK) jelentette, melynek értelmében 2007. december 21-től a magyar–szlovák határon megszűnt a határellenőrzés,

így a szomszédos országokba történő ingázás feltételei még kedvezőbbé váltak (ANTALIK ET AL., 2021, RITECZ, 2021). A határon átnyúló ingázás tekintetében mindkét ország esetében dinamikus növekedés ment végbe – 2001 és 2011 között a külföldre ingázók száma több mint két és félszeresére nőtt. A nyilvántartott ingázók alapján Magyarországon 2001-ben 10,5 ezer határ menti ingázót tartottak számon, 2011-re azonban a számuk már elérte a 27,1 ezer főt – melyből mintegy 2,4 ezer fő ingázott Szlovákia irányába, ezzel Szlovákia a magyarországi határ menti ingázók esetében (Ausztria után) a második legnépszerűbb desztinációnak számított (KSH, 2015). Szlovákia esetében a 2001-es népszámlálás alapján 47,5 ezer fő ingázott külföldre, 2011-ben pedig 127,1 ezer főre nőtt a számuk – ebből mintegy 12 ezer fő ingázott Magyarország irányába (ami a szlovákiai ingázók esetében csupán a harmadik legnépszerűbb célpont volt a Cseh Köztársaság és Ausztria után). A magyar és a szlovák határ menti ingázók száma tehát egyenlőtlen megoszlást mutatott az ezredforduló első évtizedében. Ennek egyik oka a magyar gazdaság dinamikusabb fejlődése volt, valamint a felvidéki magyarok esetében a nyelvi azonosság is vonzó tényezőként jelent meg (Michniak, 2016). A Szlovákia irányába történő ingázás a kezdetekben jóval szerényebb népszerűségnek örvendett, azonban a 2010-es évektől a (javarészt külföldi tőkeberuházásoknak köszönhetően) dinamikusan fejlődő szlovák gazdaság és a 2009-ben az euróra való átállás is vonzó körülményeket teremtett a magyarországi (Egedy, 2017) – ám bizonyos esetekben Magyarországon élő szlovák nemzetiségű és állampolgárságú – munkavállalók számára (KSH, 2015). A 2008–2009-es világgazdasági válság idején Szlovákiában végbement ingatlanár-robbanás hatására az ingázás egy sajátos formája kezdett kialakulni. A magas lakásárak következtében jelentős számú szlovák állampolgár – különösen Pozsony és Kassa térségéből – települt át Magyarországra, ám a munkavégzés helyszíne továbbra is a szlovák állam területén történt (Benczi és Ocskay, 2021). A határ menti magyar falvak területére a szlovák állampolgárok tömeges kiköltözése számos társadalmi feszültség forrásává vált – különösen, mivel sokuk hivatalosan nem rendelkezett bejelentett lakcímmel, ami helyi önkormányzatok számára bevételkieséseket okozott.

Emellett az ingázási statisztikákban ezen ingázók rejtve maradtak (BAJMÓCY és BALIZS, 2018). A határon átnyúló városi vonzaskörzetek újraszerveződésével a határ menti települések esetében a határmobilitás élnkülése több területen is megfigyelhetővé vált – egyre több diák vált érintetté a határon átnyúló oktatási célú ingázásban (EGEDY, 2017); továbbá azon szlovákiai települések esetében, melyeken a magyar lakosság alacsony aránya következtében a magyar nyelvű kulturális szolgáltatások (mozi, színház, könyvtár) csupán korlátozott elérhetőséggel álltak rendelkezésre megnőtt a kulturális indíttatású határ-átlépések száma (JAGODIČ, 2010), illetve a (kölcsönös) bevásárlóturizmus is egyre jelentősebb mértéket öltött (POGÁCSÁS, 2018); a jelenség kibontakozását a járványhelyzet okozta határlezárások sem törték meg (MEGYESI–PÉTI, 2022). Mindemellett azonban a nyílt határok hatásai legnagyobb mértékben a határon átnyúló munkacélú ingázásban mutatkoztak meg – ami a nemzetgazdaság és a nemzetpolitika számára is fontos kérdéseket és feladatokat indukált.

3. A középső és keleti magyar–szlovák határregió társadalmi és gazdasági helyzetképe

A két ország közti határon átnyúló kapcsolatok fokozatos mélyülésével a társadalmi és gazdasági kapcsolatrendszerek dinamikája és struktúrája is jelentős változáson ment keresztül. Ezen folyamatok a határ menti területek esetében hatványozottan jelentkeztek – a markáns regionális különbségek azonban a magyar–szlovák határsáv esetében is megfigyelhetők. Míg a nyugati határregiókban lejátszódó folyamatokat alapos kutatások és elemzések vizsgálták, addig a magyar–szlovák határsáv középső és keleti határregiójára kevesebb figyelem összpontosult. Ennek okán ezen elemzés keretében az említett határ-térségek társadalmi és gazdasági helyzetképeinek feltárására kerül sor. Az elemzés magját a statisztikai adatok kvantitatív elemzése képezi, ám egyes folyamatok esetében a két ország által gyűjtött és nyilvánosságra hozott adatok köre nem képez megfelelő elemzési alapot, ezért a kiegészítésképp a határ menti térségekben jelen lévő releváns és kompetens

szereplőkkel (munkaügyi szervezetek és munkaerő-közvetítő és - kölcsönző cégek, gazdasági szervezetek, határon átnyúló szervezetek, kutatóintézetek) félig strukturált interjúk készültek, melynek eredményeit aggregált formában, az anonimitás jegyében közlöm.

3.1. Térszerkezeti jellemzők

Magyarország és Szlovákia társadalmi és gazdasági térszerkezetét tekintve a rendszerváltás óta hasonló fejlődési utat járt be. A posztfordista gazdasági struktúrák térnyerésével a gazdasági folyamatok hálózatosodása is megkezdődött, ami magában hordozta az ingázás elterjedését, melyet a határok átjárhatósága már államközi szinten is lehetővé tett – ezen folyamatok jelentős mértékben érintették és átformálták a határ menti térségek gazdasági és társadalmi szerkezetét (EGEDY, 2017). Szlovákia és Magyarország gazdasága kelet-közép-európai viszonylatban a fejlettebb gazdaságok közé sorolható (LELKES és SIPOS, 2020), ám jelentős regionális diszparitások tapasztalhatók – meghatározó a nyugat-keleti fejlettségi lejtő, illetve Szlovákia esetében markáns észak-déli területi egyenlőtlenségek tapasztalhatók, tehát a Szlovákia déli határsávjában fekvő, jellemzően magyar többségű területek kedvezőtlen társadalmi és gazdasági teljesítménnyel rendelkeznek (BÁNKI, 2022). Magyarország és Szlovákia egyaránt erősen centralizált gazdaságpolitikát folytat, melynek következtében a fő gazdasági központoktól és magterületektől távol eső, földrajzi szempontból periférikus helyzetű területek fejlettségi szintje jelentős mértékben elmarad az országos átlagértékektől. A határon átnyúló folyamatok erős nyugati koncentrációt mutatnak a magyar–szlovák határszakasz esetében, így a középső és keleti határregiókra kevesebb figyelem összpontosul. Ezen területek határ menti térségei a társadalmi és gazdasági mutatók tükrében kedvezőtlenebb értékekkel rendelkeznek, és gyakorta a fejlesztéspolitika árnyékzónájába kerülnek. A kedvezőtlen elérhetőségi viszonyok – melyek esetében egyaránt közrejátszik a határátkelőhelyek alacsony sűrűsége, a diszharmonikus autópálya-hálózatok és a határközi közösségi közlekedési kapcsolatok hiánya (BÁNKI, 2022) – ugyancsak gátat szabnak a határon

átnyúló intézményi együttműködések kiépülésének, és hátráltatják a transzregionális piaci folyamatok – mint a tőke, az áruk, a szolgáltatások és a munkaerő – szabad áramlásának kiteljesedését (CESCI, 2020). Ezen okokból kifolyólag az alábbiakban a magyar–szlovák határszakasz középső és keleti határrégiójának határon átnyúló társadalmi és gazdasági helyzetképét és kapcsolatrendszerét tárom fel.

A magyar–szlovák határszakasz mindkét ország esetében a leghosszabb államhatárral tagolt területe. Ennek ellenére számos kutatás és elemzés csupán két részre – jellemzően a Besztercebánya–Balassagyarmat–Budapest fejlettségi tengely mentén – nyugati és keleti határrégiókra osztja a határtérséget. Ugyanakkor az említett tengelytől keletre fekvő térségek számos strukturális különbséggel rendelkeznek úgy mint a domborzat, a településszerkezet, a vállalkozássűrűség, az ágazati szerkezet, vagy a demográfiai helyzetük. Ezen tényezők egyaránt hatást gyakorolnak a határon átnyúló ingázási trendekre, ezért indokolt a társadalmi és gazdasági folyamatokat külön-külön elemezni az

egyes térségekben. Ezért elemzésemben a középső és keleti határrégiókat az adott országok közigazgatási és fejlesztéspolitikai lehatárolásai mentén (NUTS3 egységek) identifikálom – tehát az általam alkalmazott lehatárolás során a középső határrégió alatt a szlovákiai Besztercebányai kerületet (Banskobystrický kraj, SK032) és a magyarországi Nógrád vármegyét (HU313), a keleti határrégió esetében pedig szlovák oldról a Kassai kerületet (Košický kraj, SK042) és a határ túloldalán fekvő Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye (HU311) területeit értem (1. ábra).

A magyar–szlovák határszakasz középső és keleti régiója több mint 400 kilométer hosszú, és mintegy 26 000 km² kiterjedésű terület, melyen több mint 2,2 millió ember él – ebből 800 000 lakos él Magyarországon és 1,4 millió Szlovákia területén. A határvidék túlnyomórészt hegyvidéki és dombvidéki jellegű. A geomorfológiai adottságok hatással vannak a településszerkezetre, a lakosság területi eloszlására és a közlekedési infrastrukturális kapcsolatokra, melyek meghatározzák a fő áramlási irányokat. A határ menti

1. ábra:
A középső és keleti magyar–szlovák határrégió lehatárolása

Forrás: a szerző saját szerkesztése

fekvés jelentős mértékben meghatározza a közlekedési kapcsolatrendszer alakulását. A közlekedés szerepe a gazdasági lehetőségek, valamint a területi kiegyenlítődés szempontjából is meghatározó tényező (BENKÓ, 2021). A két határregió elérhetőségi viszonyai jelentős fejlődésen mentek keresztül az elmúlt évtizedekben, de a központi gazdasági területekkel való összeköttetések továbbra is fejlesztésre szorulnak. A határtérseget elkerülik a fő transzeurópai útvonalak, és a határregióban az észak–déli közlekedési kapcsolatok is hiányosak (BANKI, 2022). A közlekedési infrastruktúra fejlesztése – úgy mint a középső határszakasz esetében a Salgótarjánt Hatvannal összekötő 21. számú gyorsforgalmi út fejlesztése, vagy a keleti határregió számára kiemelt jelentőségű Miskolc–Kassa tengelyen húzódó M30-R4 közlekedési tengely kiépítése pozitívan hatott a gazdasági vérkeringés élénkülésére (LELKES ÉS SIPOS, 2020), ám az autópályák kiépítettsége továbbra is alacsony szintet ér el (különösképp az Ipolyság és Tornyosnémeti közötti határszakasz területein). Ebben a térségben a közlekedési viszonyok továbbra is kedvezőtlenek, ami a határon átnyúló kapcsolatok intenzitását is befolyásolja. A vasúti személyforgalom esetében is jelentős hiányosságok tapasztalhatók ezen területen. Napjainkban a Szob és Hidasnémeti közötti (mintegy 320 kilométer hosszú) határszakaszon a vasúti pályák megléte ellenére sem található aktív vasúti személyforgalmi kapcsolatok – az utóbbi két évtizedben több jelentős határközi vasúti kapcsolatot is felszámoltak (úgy mint a Drégelypalánk–Ipolyság, a Nógrádszakál–Bussa–Nagykürtös, az Ipolytarnóc–Losonc vagy a Somoskőújfalu–Fülek közötti vasútvonalak)². Az országhatár fizikai átjárhatóságát folyamatos fejlődés jellemzi. A magyar–szlovák határszakaszon összesen jelenleg üzemelő 40 közúti határátkelőhelyből 10 található a középső és 16 a keleti határtérseégben, ami a területi regionális kohézióját és a határon átnyúló funkcionális kapcsolatok kialakulását is pozitívan befolyásolja. Az Ipoly menti területek elérhetőségi viszonyai hosszú időn át kedvezőtlenek voltak – míg az első világháborút megelőzően

mintegy 47 híd biztosította az átjárást az Ipolyon, a szocializmus évtizedei alatt alig néhány átkelőhely maradt fenn. Napjainkban az utóbbi évek hídépítési beruházásainak köszönhetően a folyón való közúti átkelőhelyek száma ismét növekvő tendenciát öltött (BENKÓ, 2021) – jelenleg az Ipolyon hat közúti forgalmat bonyolító hídon lehet átkelni (Ipolydamásd–Helemba, Vámosmikola–Ipolypásztó, Drégelypalánk–Ipolyhíd-vég, Órhalom–Ipolyvarbó, Póstyénpuszta–Petőpuszta, Ráróspuszta–Rárós), ám a jövőbeli fejlesztési tervek alapján további hídépítések várhatók (Nógrádszakál–Bussa, Ipolyvece–Ipolybalog). A magyar–szlovák határsáv nyugati területeivel ellenben, melyeket felettebb aktív határközi forgalom jellemez, a középső határregióban jóval csekélyebb mértékű személyforgalom jellemző és a keleti határtérseégben is legfőképp a Tornyosnémeti–Miglécnémeti határpont esetében figyelhetők meg intenzívebb határátlépési folyamatok (CESCI, 2020).

A vizsgált határregiók az európai regionális tipológia alapján túlnyomórészt vidéki és átmeneti jellegűnek tekinthetők, ahol nincsenek nagyvárosi népességkoncentrációk – a területen (az OECD tipológiája alapján) mindössze 4 funkcionális várostérség található (Budapest, Miskolc, Besztercebánya, Kassa), amelyek a vizsgált határregiók népességének 28%-át koncentrálnak. A határregiókhoz legközelebb eső, európai léptékben is jelentős nagyvárosi agglomerációs térség Budapest. A középső határregió határmenti területei esetében a jelentős regionális központok hiánya tapasztalható. A térségben csupán a funkcionális szempontból alacsonyabb hierarchiájú 15–35 ezer fős lakosságú alközpontok vannak jelen (Salgótarján, Balassagyarmat, Losonc, Rimaszombat), melyek a környező településekre csupán csekélyebb gravitációs hatást képesek kifejteni. A határregió 671 településéből mindössze 30 rendelkezik városi státusszal. A Besztercebányai kerület területén ugyan található 40 ezer főnél népesebb közepméretű városok (Besztercebánya, Zólyom), azonban ezek földrajzi elhelyezkedése a határregión belül periférikus fekvésű, így vonzáskörzetük nem terjed ki a határmentén fekvő településekre. A keleti határregió 815 települése közül 46 település rendelkezik városi ranggal. A határregió két nagy regionális központja, Kassa és Miskolc jelentős népességet koncentrálnak, és funkcionális szempontból kulcsfontosságú stratégiai

2 Bár az utóbbi hónapok fejleményei alapján a szlovák Közlekedésügyi Minisztérium részéről nyitottság mutatkozik a Hatvan–Salgótarján–Somoskőújfalu–Fülek–Losonc és a Hidasnémeti–Hernádsány–Kassa vasúti vonalak revitalizációjára (parameter.sk, 2024).

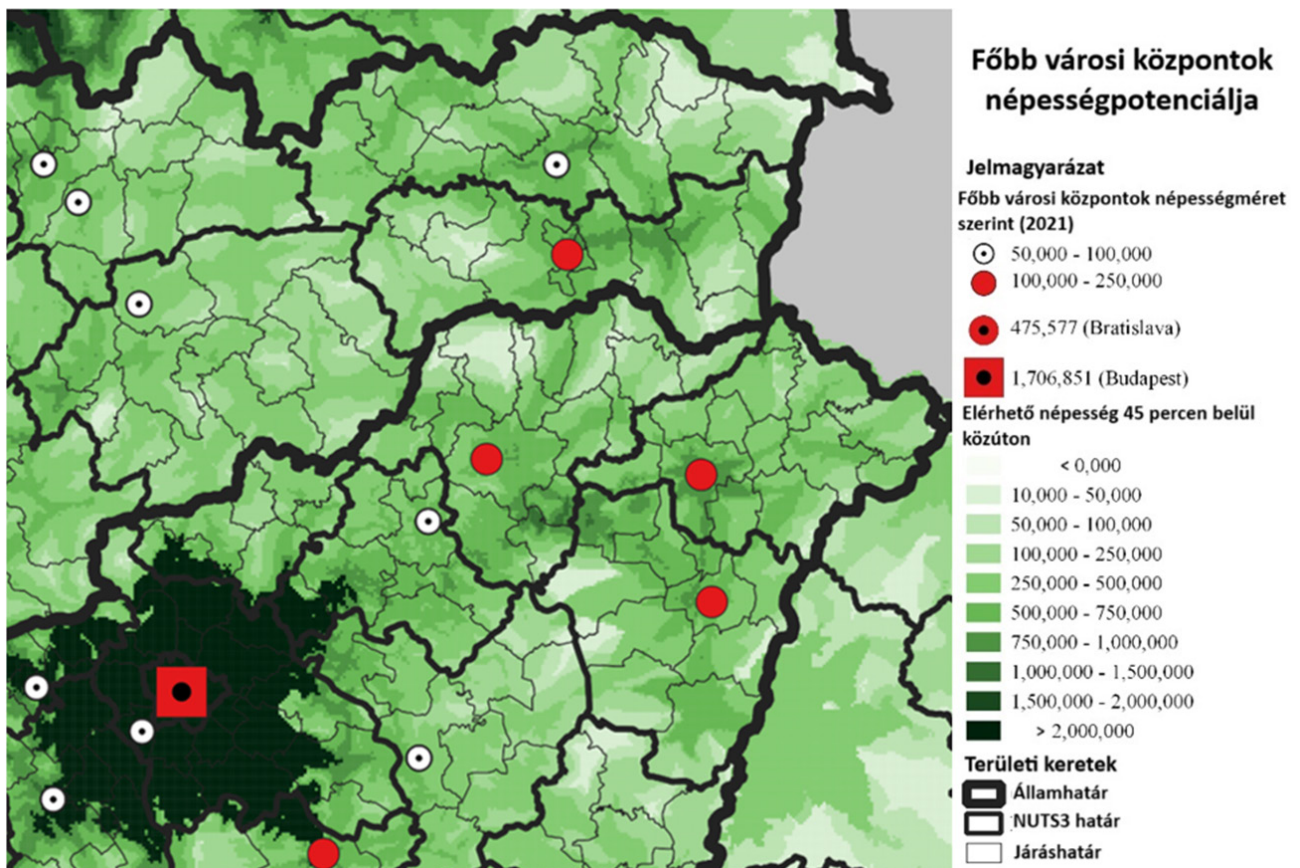
jelentőséggel bírnak, emellett a regionális alközpontok jelenléte (Nagymihály, Igló, Töketerebes, Rozsnyó, Kazincbarcika, Ózd) is megfigyelhető, ám ezek területi eloszlása kiegyenlítetlen – így például a magyar–szlovák–ukrán hármashatár térsége elégtelen funkcionális kapcsolatokkal rendelkezik. A határrégió számára Kassa regionális szerepe egyre meghatározóbbá válik, és a jövőbeni közlekedési és gazdaságfejlesztési beruházások révén tovább erősödhet. A regionális központok és alközpontok népességpotenciálja (vagyis, hogy adott rendelkezésre állási időn belül hány embert képes vonzani) azonban nem terjed ki a régió teljes területére, így a földrajzi szempontból periférikus helyzetű területek a fejlesztéspolitikai beavatkozások hiányában könnyen társadalmi és gazdasági árnyékszónákká válhatnak. Egyes határ menti fekvésű települések a határ túloldalán lévő városközpontok vonzáskörzetéhez tartoznak,

ám bizonyos szolgáltatások igénybevételét (pl. egészségügyi létesítmények, szociális ellátórendszerek) jogi akadályok nehezítik. (2. ábra)

A magyar–szlovák határ menti régiók esetében megfigyelhető a transzregionális kapcsolatok (újra) erősödése, amelyben jelentős szerepet játszik a közös történelmi múlt és az ebből fakadó, Szlovákia déli határvidékén jelen lévő nagyszámú magyar etnikai kisebbség. A vizsgált szlovák határ menti régiókban 130 000 magyar nemzetiségű szlovák állampolgár él (ám ebből a 2021-es szlovákiai népszámlálás alapján mintegy 43 ezer elsődlegesen magát magyar nemzetiségűnek valló roma lakos, akik legnagyobb arányban a Rima menti területeken és a Bodrogköz térségében vannak jelen). Az utóbbi évtized során a magyar nemzetiségű lakosság részaránya Szlovákiában jelentős csökkenésen ment keresztül, ami legfőképp az Ipoly menti területek és a Sajó-Bódva

2. ábra:

A középső és keleti határrégió számára jelentős városi központok népességpotenciálja

Forrás: a szerző saját szerkesztése

térségét érintette, ahol meghaladta a 20 százalékpontos csökkenést (HORBULÁK ÉS DEMETER, 2023). Mindezek fényében a kulturális, etnikai, nyelvi, történelmi és interperszonális határon átnyúló kapcsolatok meghatározzák a helyi lakosság mindennapjait. Ezek a tényezők befolyásolják a szakmai, oktatási és munkaerő-migráció tendenciáit is, és kiváló alapot biztosítanak az intézményi együttműködésekhez. Ugyanakkor a hosszú távú kooperációk megvalósulására kevés sikeres példát lehet látni, a projektszintű együttműködések terén azonban számos jógyakorlat nevesíthető. Ennek egyik oka lehet az államhatár pszichológiai hatása – tehát a határ menti területek az átjárhatóság ellenére továbbra is egy „elérhetetlen” és idegen területként perceptualizálódnak, és ezen mentális határok gátat szabnak a mélyebb és hosszú távú együttműködések és a területi kohéziós folyamatok eredményes megvalósulásának (OCSKAY ÉS HARDI, 2021).

3.2. Demográfiai és társadalmi viszonyok

Mind Szlovákia mind Magyarország esetében (általánosságban és a vizsgált határrégiók esetében is) jelentős probléma a demográfiai trendek negatív irányú változása – legfőképp a reprodukciós ráta csökkenése miatt meginduló népességfogyás, amelynek következtében a korszerkezet megváltozásával fokozódik a népesség elöregedésének folyamata. A két határrégió demográfiai viszonyait tekintve jelentős eltérések tapasztalhatók. A középső határrégió alacsonyabb értékekkel rendelkezik mind a népességszám, a népsűrűség és a városi lakosság arányát tekintve (1. táblázat) – ennek hátterében jelentős részben az előző fejezetben ismertetett geomorfológiai és településszerkezeti viszonyok állnak. A középső határrégió elaprózott településszerkezete és rurális karaktere hatással van a korszerkezeti adatok alakulására – ami mind az öregedési index, mind

1. táblázat:
Demográfiai trendek a középső és keleti magyar–szlovák határrégióban

Terület	NUTS3	Népesség (2023)	Népsűrűség (2023)	Urbanizációs ráta (2023)	Függőségi ráta (2022)	Öregedési index (2022)
Középső határrégió	Nógrád vármegye	182 038 fő	71,56 fő/km ²	40,11%	34,77%	151,9%
	Besztercebányai kerület	619 428 fő	65,51 fő/km ²	51,90%	26,74%	120,01%
Keleti határrégió	Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye	624 219 fő	86,13 fő/km ²	58,01%	30,61%	119,4%
	Kassai kerület	779 641 fő	115,45 fő/km ²	53,45%	23,84%	90,58%

Terület	Népesség (2023)	Népsűrűség (2023)	Urbanizációs ráta (2023)	Függőségi ráta (2022)	Öregedési index (2022)
Középső határrégió	801 466 fő	68,53 fő/km ²	46,01%	28,48%	127,31%
Keleti határrégió	1 403 860 fő	100,79 fő/km ²	55,73%	26,78%	103,20%
Magyarország	9 599 744 fő	103,19 fő/km ²	70,22%	31,8%	141,10%
Szlovákia	5 428 792 fő	110,78 fő/km ²	52,62%	34,23%	108,30%

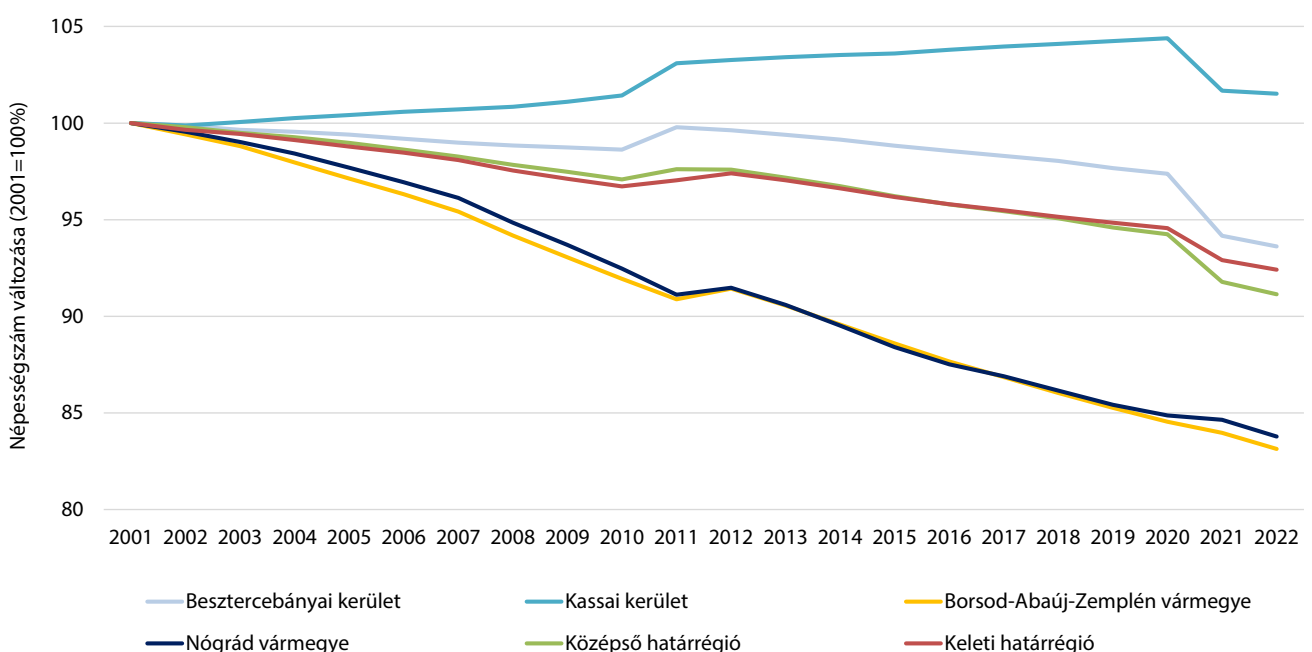
Forrás: KSH, SÚSR és Eurostat alapján saját szerkesztés

a függőségi ráta kedvezőtlenebb értékei tükrében is kirajzolódik. Az adott térség demográfiai folyamatait a jelen lévő etnikumok és nemzetiségek megoszlása is befolyásolja – a roma etnikai kisebbség jelenléte erős korrelációt mutat a reprodukciós ráta emelkedésével (PREGI és NOVOTNÝ, 2022). Ezzel szemben a szlovák és magyar lakosok körében a gyermekvállalási hajlandóság alacsonyabb (ŠPROCHA és ĎURČEK, 2019), ami a népesség előregedésének fokozódását vetíti elő. Az idősödés egyre fokozódó mértékével a szociális ellátórendszerre nehezedő problémák mellett a munkaerőpiaci aktivitás csökkenése is égető probléma (BOTOS, 2018). Az aktív korú népesség csökkenését a migrációs trendek is befolyásolják. A munkaképes korú népesség csökkenése a határ menti régió számára komoly kihívást jelent. Ennek oka egyrészt a (jellemzően fiatalabb és képzett) munkaerő elvándorlása – jellemzően külföldre, elsősorban Németországba, Ausztriába és Csehországba, illetve az anyaország fejlettebb nyugati régióiba –, másrészt a reprodukciós ráta csökkenésével járó természetes fogyás (KONSZENZUS, 2018). A migrációs folyamatokat tekintve a területi decentralizációs áramlások felerősödtek, a városból szuburbán zónákba történő kiáramlás

egyre meghatározóbbá vált (akár határon átnyúló szinteket is öltött – különösképp a Schengeni Egyezményhez való csatlakozást követően –, bár ezen folyamatok statisztikai monitorozása napjainkban is komoly kihívást okoz az egyes országok közötti adatharmonizációs nehézségek okán) (PREGI és NOVOTNÝ, 2022). Települési szinten vizsgálva látható, hogy a Kassa-vidék járásában fekvő települések egyre kedvezelmesebb célponttá válnak, valamint 2011 és 2021 között az észak-borsodi térség néhány határ menti települése esetében is népességnövekedés történt (lásd 4. ábra). Ennek hátterében Szlovákiában az általánosságban is magasabb (és Kassa esetében kiemelkedő) ingatlan-árszínvonal emelkedése állt, melynek hatására egyre több szlovák állampolgár döntött a határ túloldalára való kiköltözés mellett. A határközi infrastruktúra fejlődése (határátelési pontok számának növekedése, határközi buszkapcsolat létrejötte Hidasnémeti és Kassa között, az M30-as autópálya megépülése) hatására a szlovák állampolgárok egyre nagyobb hányada telepedett le az Alsóregmec–Csobád–Büttös vonalon belül – de a kassai szuburbanizáció által érintett települések köre (Hidasnémeti, Tornyosnémeti, Gönc,

3. ábra:

A népességszám változása a középső és keleti magyar–szlovák határ régióban 2001 és 2022 között

Forrás: KSH, SÚSR alapján a szerző saját szerkesztése

Göncruszka, Zsujta, valamint Hollóháza, Kéked, Pányok, Abaúj stb.) az elmúlt évek során folyamatos bővülést mutatott. Jelenleg a bevándorlók fele magyar anyanyelvű, de a kizárólag szlovákul beszélő lakosok aránya is folyamatos növekedést mutat (CESCI, 2020).

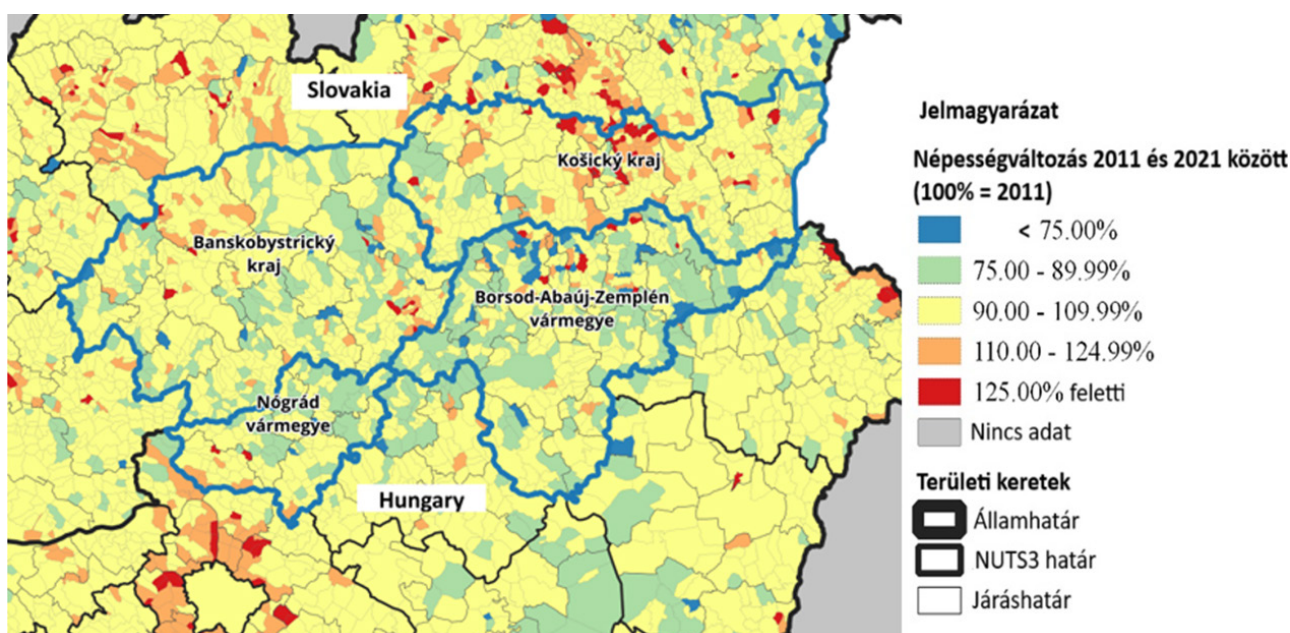
Az elmúlt két évtizedben mindkét határ régióban jelentős népességcsökkenés volt tapasztalható (lásd 3 ábra). A NUTS3 szintet tekintve csak a Kassai kerület rendelkezett csekély mértékű népességnövekedéssel – ezen belül is Kassa népességvonzó hatása érvényesült, míg a rurális karakterű területek esetében ugyancsak csökkenés történt. A magyar vármegyék esetében a népesség számának csökkenése intenzívebben jelentkezett – mind Nógrád, mind Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye esetében mintegy 15 százalékpontos visszaesés történt.

Mindkét határ régió esetében paradox munkaerőpiaci helyzet van jelen – a munkaerőhiány és az álláskeresők kiemelkedően magas aránya egyaránt jelen lévő problémák. Ennek a paradoxonnak az egyik oka, hogy az új munkahelyek a nagy autóiipari-termelés növekedése miatt jönnek létre, de a helyi munkaerőpiacon nem áll rendelkezésre megfelelő szakképzett

munkaerő (Gazdasági szervezettel készített interjú, 2024, Határon átnyúló szervezettel készített interjú, 2024) – ezért a külföldi vendégmunkások jelenléte egyre meghatározóbb –, holott a térség jelentős humán erőforrás-tartalékokkal rendelkezik, ám jellemzően ezen munkavállalók esetében a szakképesítés (és a nyelvtudás) hiánya miatt csupán a másodlagos munkaerőpiacon adódnak lehetőségek (Bajzíkóvá és Bajzík, 2020, Munkaügyi szervezettel készített interjú, 2024). Ennek ellenére a munkanélküliségi ráta az utóbbi másfél évtized során jelentős csökkenésen ment keresztül – egyedül a COVID19-pandémia által okozott válság hatásai következtében történt csekély mértékű emelkedés (napjainkra azonban már az értékek stabilitása és a járvány előtti állapotot megközelítő visszarendeződés látható) –, ám a környező területek értékeihez viszonyítva még napjainkban is kedvezőtlen értékek jellemzik. Szlovákia esetében a NUTS3 egységeken belüli egyenlőtlenségek is markánsak – a jellemzően magyarul beszélő déli határsáv területei kedvezőtlen munkaerőpiaci mutatókkal rendelkeznek, különösképp a gömöri területek (Rimaszombati, Rozsnyói és a Nagyrőcei járás), valamint a keleti országrész esetében a zempléni térségek (Tóketerebesi járás)

4. ábra:

Népességváltozás mértéke a középső és keleti magyar–szlovák határ régióban 2011 és 2021 között

Forrás: a szerző saját szerkesztése

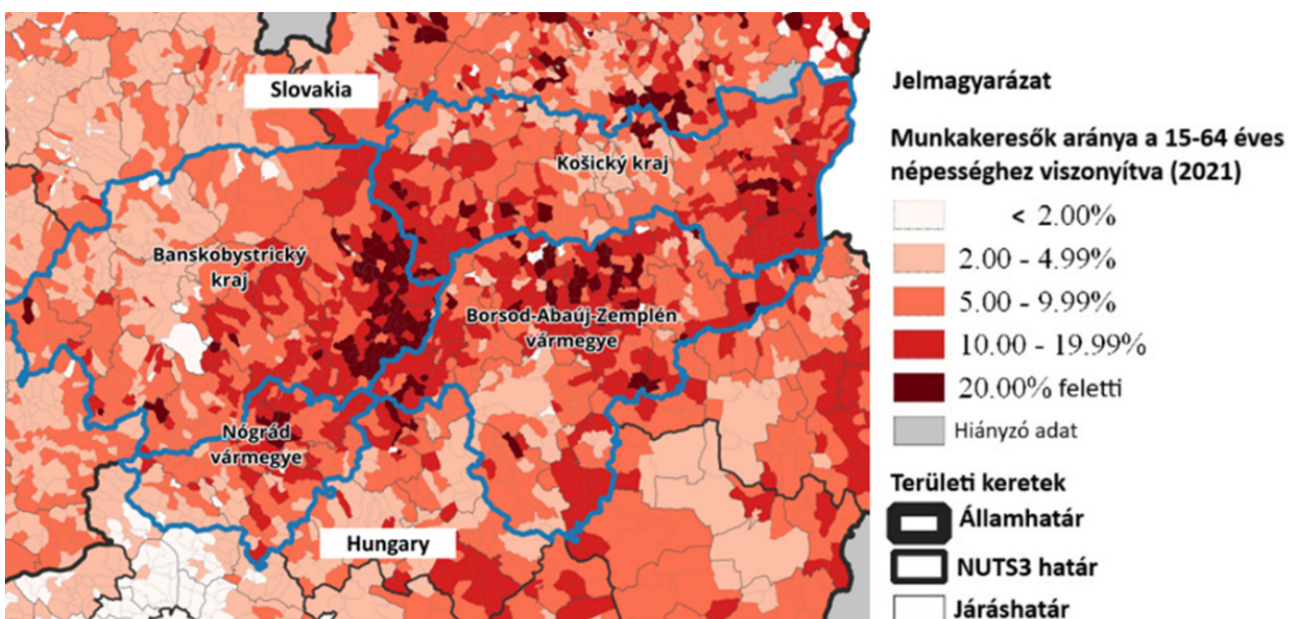
helyzete tekinthető a legkedvezőtlenebbnek. Magyarország esetében a Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyéhez tartozó cserehádi területek (Encsi, Edelényi, Szikszói és Gönci járás) helyzete a legkritikusabbak. Ezen területek esetében a regisztrált álláskeresők aránya meghaladja a 20%-ot (lásd. 5. ábra). Ennek hátterében az alacsony minőségű infrastrukturális ellátottság, a kedvezőtlen elérhetőségi viszonyok (kiváltképp a határon átnyúló mobilitást illetően) és az ebből adódó alacsony mobilitási hajlam, valamint az alacsony iskolázottsági szint és a nyelvtudás hiánya áll (HORBULÁK, 2019).

A vizsgált két határrégió munkanélküliségi rátáinak trendjei esetében együttmozgás látható – a különbségek sokkal inkább a NUTS3 szintű területek között tapasztalhatók (lásd 6. ábra). A legkedvezőbb értékekkel jelenleg Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye rendelkezik – ám a térségben a közfoglalkoztatás kiemelt jelentőséggel bír (LIPTÁK, 2020) (2024 első negyedében a közfoglalkoztatottak súlya a regisztrált álláskeresők számához viszonyítva a vármegyében meghaladta a 30%-ot, ami országos viszonylatban a legmagasabb értékek közé sorolható) –, a többi terület egység teljesítménye kiegyenlített, de kedvezőtlen, hiszen a mindkét vizsgált határrégió egészében a

munkanélküliségi ráta értékei jelentősen meghaladják az országos átlagértékeket (SK: 5,9%, HU: 3,6%). A munkanélküliség tartósan átlag feletti mértéke mindkét határrégió esetében kritikus pont. A gazdasági konjunktúra-ciklusok idején is csupán csekélyebb mértékű csökkenések tapasztalhatók – ami ugyancsak a közfoglalkoztatási programokkal hozható összefüggésbe, illetve a hosszú távú, tartós (12 hónapot meghaladó) munkanélküliség magas arányú jelenléte is közrejátszik (HORBULÁK, 2019). A munkaerő-tartalékok rendelkezésre állását a népesség területi eloszlása is erősen befolyásolja. A munkaerőhiány szembetűnő a betöltetlen álláshelyek számát tekintve is (2023-ban Nógrád vármegyében 726, Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében 2310, a Besztercebányai kerületben 806, a Kassai kerületen pedig 4489 volt), ennek ellensúlyozása azonban a helyi lakosság alacsony képzettségi foka miatt nem valósulhat meg. A marginalizált társadalmi csoportok jelenléte súlyos társadalmi kérdéseket vet fel, az elsődleges munkaerőpiacra való integrálási folyamatok csupán alacsony hatékonysággal képesek megvalósulni. Ennek ellensúlyozása érdekében a felnőtt képzési programok és a kompetenciafejlesztő foglalkozások (úgy mint a nyelvtudás, számítástechnikai készségek, alapvető gazdasági és jogi

5. ábra:

A regisztrált álláskeresők aránya a középső és keleti magyar–szlovák határrégióban

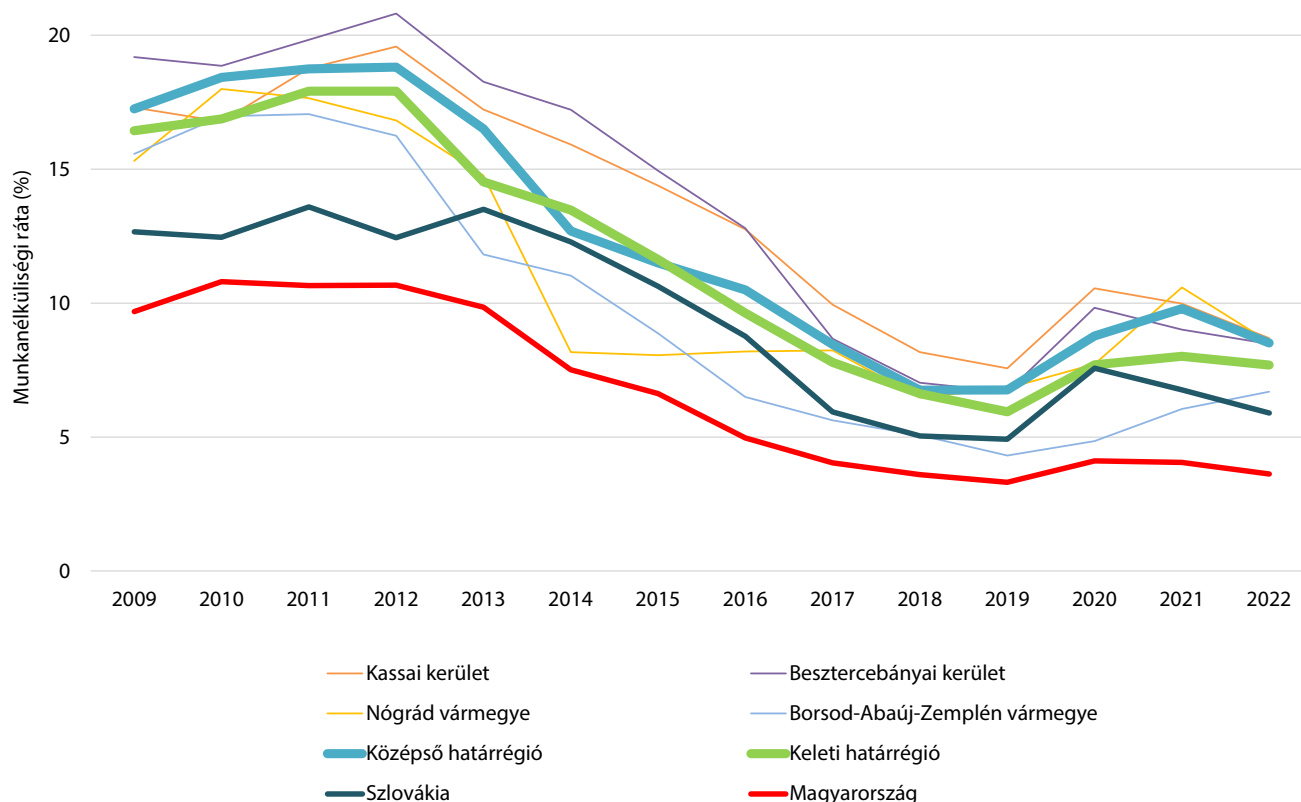
Forrás: a szerző saját szerkesztése

ismeretek) népszerűsítésére égető szükség mutatkozik mindkét ország esetében (Munkaügyi szervezettel készített interjú, 2024). A hiányszakmák esetében a középső határ régióban a feldolgozóipar, a kereskedelem és gépjárműjavítás, valamint az építőipar területén számítanak a munkavállalók számának növekedésére, továbbá a szlovákiai területek esetében a természetföldrajzi jellemzők okán a bányászat és az erdőgazdálkodás esetében is munkaerőhiány tapasztalható. A keleti határ régió munkaerőpiaci helyzetét tekintve a lakosság mobilitási foka magasabb – elsősorban a városok irányába tendálnak. A legjelentősebb munkaerőhiány az informatikai szakemberek és a kereskedelmi és a pénzügyi szolgáltatások területén dolgozók esetében tapasztalható, illetve a gépészeti berendezések kezelésére alkalmas szakemberek terén is fokozódó hiány mutatkozik. Az előrejelzések alapján a keleti határ régió szlovákiai területei a szociális és egészségügyi ellátás, valamint

a közlekedés és logisztika terén is pótlólagos munkaerő-kapacitásokra szorulnak (eures.europa.eu, 2024).

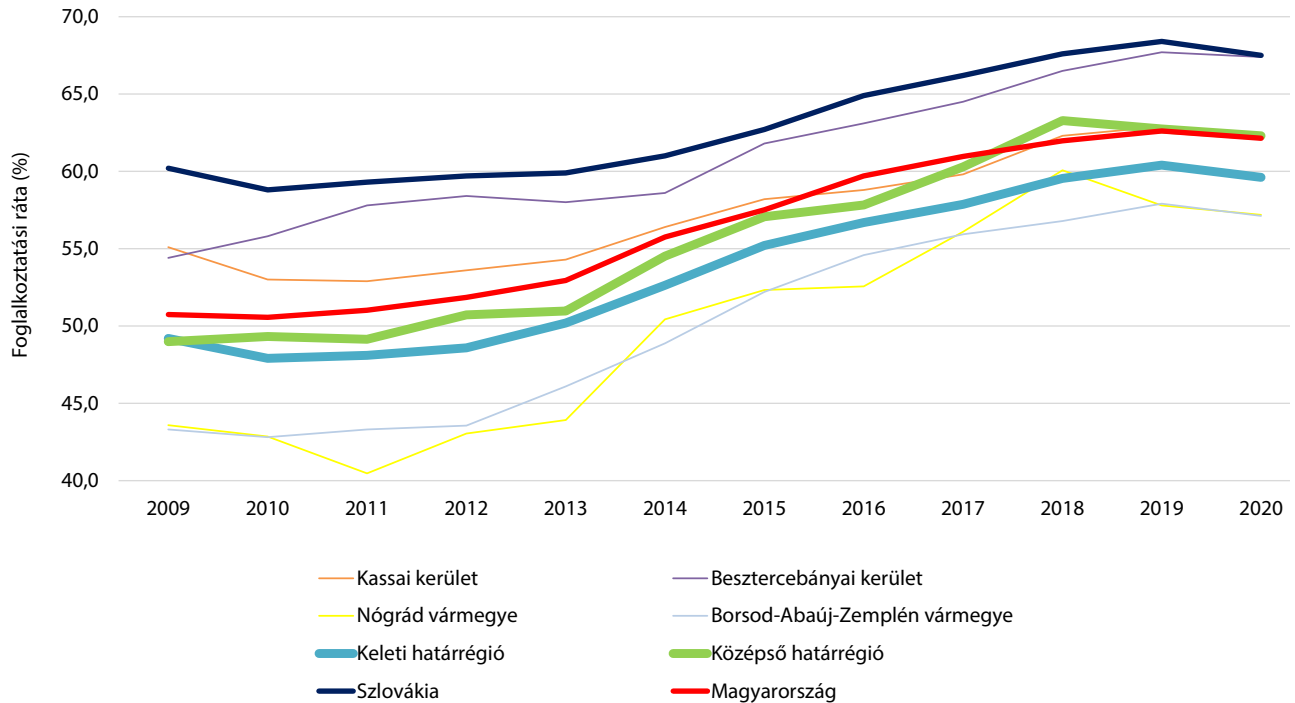
A gazdaságélénkítő beruházásoknak köszönhetően a foglalkoztatási viszonyok is jelentős növekedésen mentek keresztül az elmúlt másfél évtized során. A vizsgált határ régiók esetében az utóbbi évek során némileg nőttek a különbségek (a középső határ régió javára), így jelen állás szerint megegyeznek a magyarországi átlagértékkel, ám továbbra is elmarad a szlovák átlagtól. A határ régiók teljesítménynövekedése a szlovák területek kedvezőbb értékeinek köszönhető, a magyar vármegyék továbbra is több mint 5 százalékponttal elmaradnak az országos átlagértéktől (7. ábra, lásd következő oldal) – és vélhetően a jövőbeli beruházások hatására (úgy mint a Volvo autógyár betelepülése) a foglalkoztatási viszonyok helyzetének javulása prognosztizálható (Gazdasági szervezettel készített interjú, 2024).

6. ábra:
A munkanélküliségi ráta alakulása
a középső és keleti magyar–szlovák határ régióban 2009 és 2022 között

Forrás: KSH, SÚSR alapján a szerző saját szerkesztése

7. ábra:
A foglalkoztatottsági ráta alakulása
a középső és keleti magyar–szlovák határrégióban 2009 és 2020 között

Forrás: KSH, SÚSR alapján a szerző saját szerkesztése

3.3. Gazdasági környezet

Szlovákia és Magyarország esetében is a gazdaság dinamikus növekedése tapasztalható – mindkét ország GDP/fő értékei megközelítik az európai uniós átlag háromnegyedét –, ám a gazdasági teljesítmény területileg egyenlőtlenül oszlik el. A magyar–szlovák határsáv esetében is érzékelhető nyugat–kelet fejlettségi lejtő a határ menti térségek helyzetét is kritikusán érinti. A 2021-es nominális értékben mért GDP adatok alapján a középső és keleti határrégió jelentős lemaradásban van az országos átlagértékekhez képest. A keleti határ menti területek (Kassa gazdasági produktivitásának köszönhetően) némiképp kedvezőbb helyzetűek, mint a középső határsáv térsége. A mintaterület szlovák térségei magasabb hozzáadott értékekkel rendelkeznek, melyek az országos GDP 21%-át teszik ki. A magyar terület-egységek esetében ez az érték kevesebb mint 6%-os értéket ér el. Az egy főre jutó GDP (PPP) esetében ugyancsak a szlovák megyék, különösen a Kassai kerület teljesít jobban, míg a magyar megyék esetében

Nógrád vármegye rendkívül alacsony értéket ér el. Az európai uniós átlagértékekhez viszonyítva mindkét határrégió (és az összes NUTS3 terület) gyenge teljesítményt nyújt. (2. táblázat)

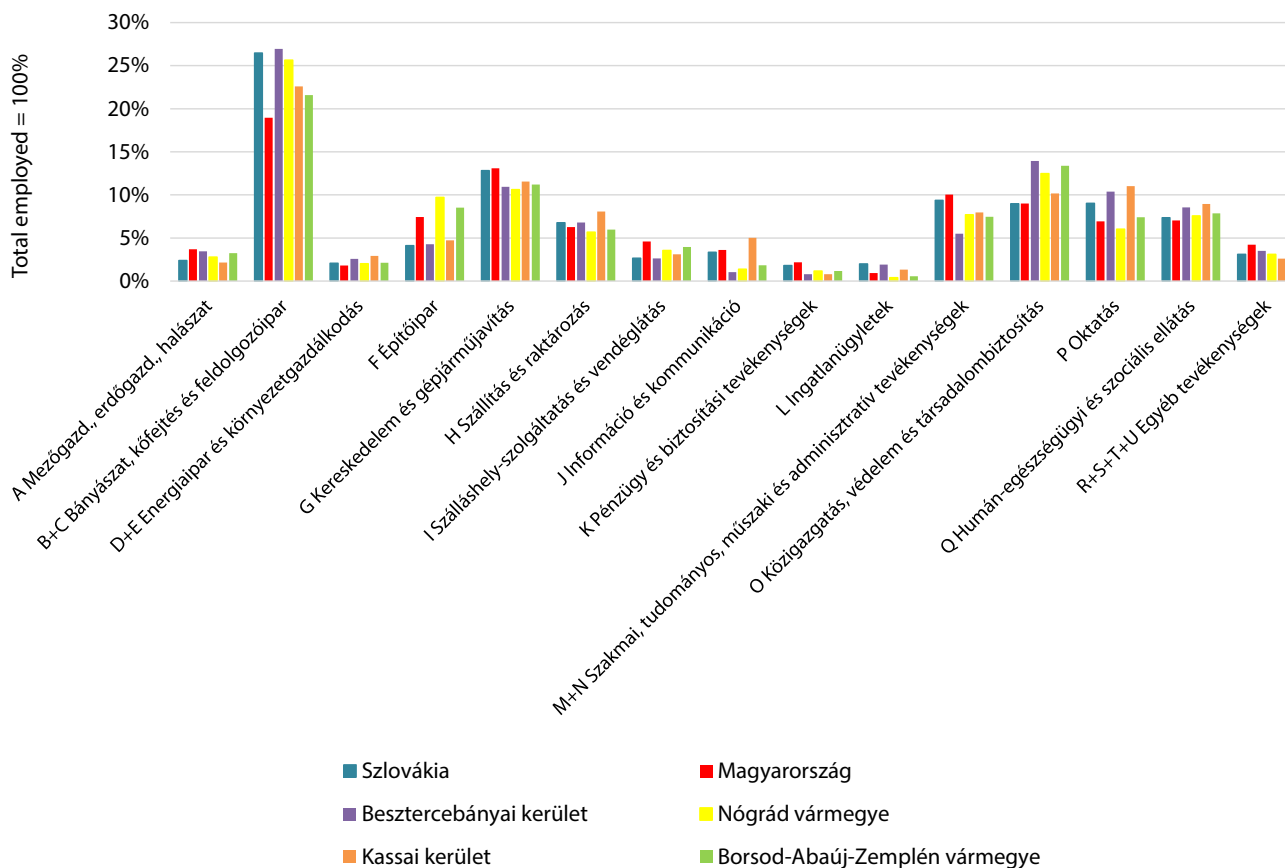
A két határrégió határ menti ingázóira vonatkozó (területi és ágazati) adatok hiányában kvantitatív mérési módszerekkel a térség munkaerőpiaci helyzete csupán az országos adatbázisok nemzetgazdasági ág szerinti foglalkoztatottsági statisztikái alapján elemezhető (Adatszolgáltatóval készített interjú, 2024). A magyar–szlovák határ középső és keleti térségében a munkavállalók aránya a legmagasabb (20% feletti) a feldolgozóiparban. Emellett a szolgáltatószektorban dolgozók aránya is jelentős, ezen belül is 10% körüli értékek jellemzik a közigazgatás és védelem, a kereskedelem és gépjárműjavítás, az oktatás, és az egészségügyi és szociális szolgáltatás területein dolgozók arányát (lásd 8. ábra). A gazdasági ágazatok szerinti megoszlást tekintve a határrégiók szerkezete kiegyenlítettnek tekinthető, csupán kisebb eltérések mutatkoznak, melyek az ingázási trendek során is szerepet játszanak – a Kassai kerület esetében a

2. táblázat:
Gazdasági mutatók a közép- és keleti magyar–szlovák határ régióban

Terület	GDP 2021 (millió EUR)	GDP/fő (PPP) 2021 (EU27=100%)
Nógrád vármegye	1 362	23,00%
Besztercebányai kerület	8 694	43,00%
Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye	7 474	37,00%
Kassai kerület	12 042	48,00%
Határ régiók összesen	29 573	41,39%
Közép- határ régió	10 056	38,73%
Keleti határ régió	19 517	42,91%
Magyarország	153 963	75,00%
Szlovákia	100 255	73,00%

Forrás: Eurostat alapján a szerző saját szerkesztése

8. ábra:
A munkanélküliségi ráta alakulása
a közép- és keleti magyar–szlovák határ régióban 2009 és 2022 között

Forrás: KSH, SÚSR alapján a szerző saját szerkesztése

H (szállítás és raktározás) és J (információ és kommunikáció) nemzetgazdasági ágak esetében magasabb a foglalkoztatottak aránya, míg a magyarországi területek esetében az F szektor (építőipar) teljesítménye magasabb.

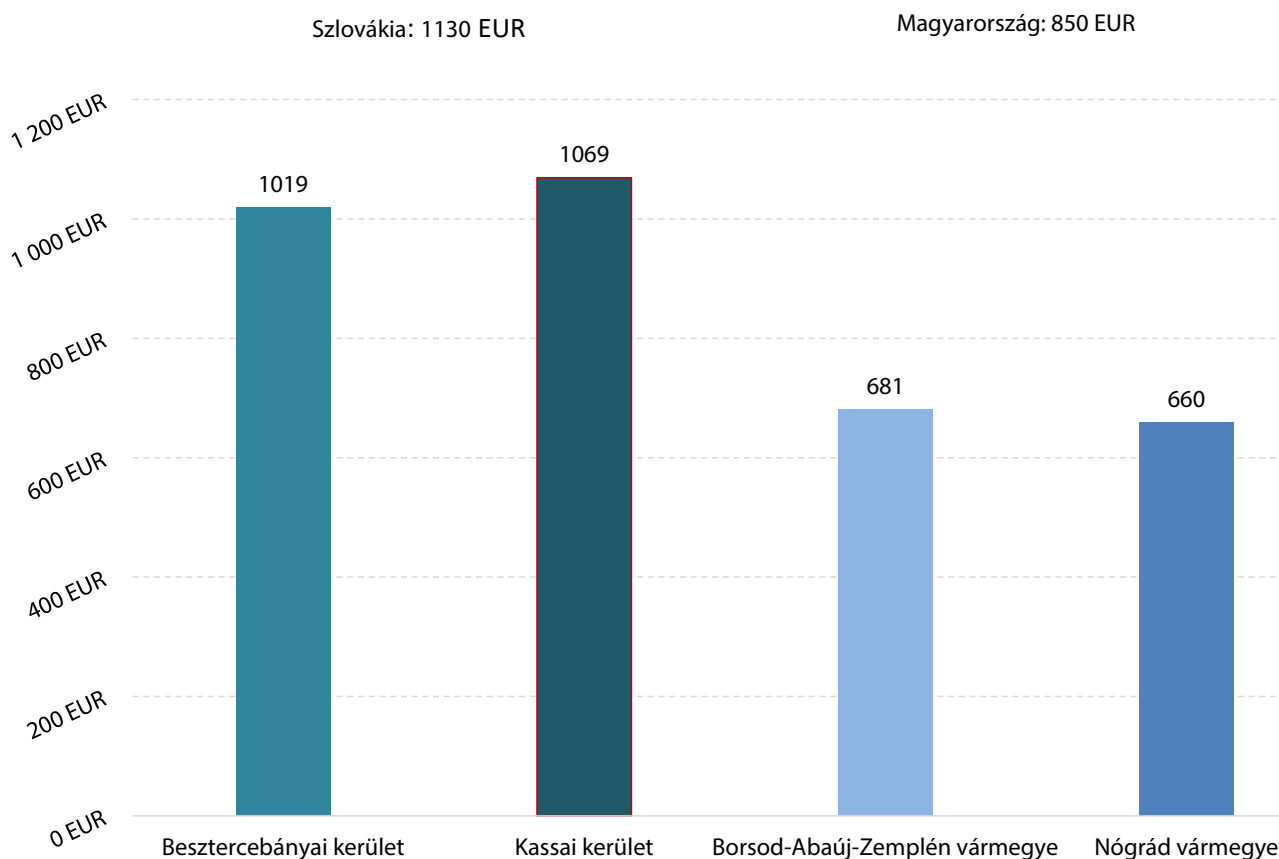
Mindkét határrégió estében a fő foglalkoztatási központok a regionális központokban koncentrálnak, de kisebb mértékben a kisebb alközpontokban is megfigyelhetők közép- és nagyvállalkozások, azonban főként a mikro- és kisvállalkozások dominálnak. Az államhatár közvetlen közelében mindkét ország esetében alacsony vállalkozássűrűség tapasztalható. A (nagy)vállalkozások hiánya összefüggésbe áll a kedvezőtlen foglalkoztatási viszonyokkal (Kutatóintézetrel készített interjú, 2024). A határon átnyúló munkaerőpiac szempontjából a középső határtérsegekben a nagyvállalatok gyér eloszlása (illetve a Besztercebányai kerület esetében ezek északi koncentrációja) miatt a határrégióban egyirányú (Szlovákiából Magyarországra irányuló) munkacélú ingázás figyelhető meg. A középső határrégióban a feldolgozóipar szívja fel a munkaerő jelentős hányadát. A határ menti ingázók körében az elsődleges célpontok a balassagyarmati és szügyi ipari parkok, illetve az ipolytölgyesi (Mono-Ipolyfabrik) és a nagyorosi (C.F. Maier Polimer-Technikai Kft.) feldolgozóipar (Munkaerőközvetítő és -kölcsönző szervezettel készített interjú, 2024). Emellett a szolgáltatások tekintetében az egészségügyi (elsősorban a salgótarjáni Nógrád Vármegyei Szent Lázár Kórház és a balassagyarmati Dr. Kenessey Albert Kórház-Rendelőintézet) és az oktatás területén dolgozó határon túli munkavállalók jelenléte figyelhető meg (Munkaügyi szervezettel készített interjú, 2024). A keleti határrégió esetében a szlovák területeken az ipari, ezen belül is a járműipari tevékenységek dominálnak, valamint az utóbbi évek tendenciái alapján az IT-szektor térnyerése is megfigyelhető, míg a magyarországi területeken egyéb feldolgozóipari tevékenységek a legmeghatározóbbak. A határ menti fekvéséből adódóan a Kenyheci Ipari Park és kisebb mértékben a kassai U.S. Steel dominálnak (valamint a kassamindszenti Volvo autógyár megnyitásával vélhetően jelentős számú munkahely létesül, ami a magyar-

országi munkavállalók számára is vonzó lehetőség lehet, azonban a szlovák nyelvtudás hiánya problémát okozhat) (Gazdasági szervezettel készített interjú, 2024). A Magyarországra áttelepült (de Szlovákiába visszaingázó) szlovák állampolgárok jelenléte miatt azonban egyéb gazdasági területeken (közigazgatás, pénzügy, IT szektor, kultúra) dolgozók jelenléte is megfigyelhető. A keresztingázás elsősorban a nyelvi akadályok (magyarországi lakosok szlovák nyelvtudása) miatt, illetve csekélyebb mértékben a végzettségek akkreditációs nehézségei miatt kevésbé jellemző (Magyar–szlovák határon átnyúló szervezettel készített interjú, 2024).

A határon átnyúló munkaerőpiaci folyamatok egyik meghatározó eleme a bérszínvonal. Szlovákiában 2022-ben a nettó átlagbérek több mint 30%-kal magasabbak voltak, mint Magyarországon – mindemellett a bruttó minimálbér tekintetében is kedvezőbb értékek álltak rendelkezésre (2024 januárjában Szlovákiában bruttó 750 euró, míg Magyarország esetében az aktuális árfolyamon számítva megközelítőleg bruttó 700 euró volt).

A középső és a keleti határrégió esetében is hasonló mértékű (37%-os) bérkülönbségek mérhetők (lásd 9. ábra). Mindkét ország esetében egy erős nyugat–keleti fejlettségi lejtő tapasztalható, ami a jövedelmek mértékét tekintve is látható. A vizsgált térségek mindegyike az országos átlagértékek alatt teljesít – a szlovák területek országos átlagtól mért távolsága kisebb (Besztercebányai kerület 90%, Kassai kerület 95%), a magyar vármegyéik esetében viszont ennél kedvezőtlenebb értékek mérhetők (Nógrád vármegye 78%, Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye 80%). A vizsgált határszakaszok esetében a szlovákiai területek fejlettebb térségek, mint a határ túloldalán lévő magyar térségek. Az alacsonyabb magyar bérszínvonal ellenére (csekély mértékben ugyan, de) megfigyelhető a keresztingázás is, köszönhetően a barátságosabb magyarországi munkahelyi légkörnek (team-building), és a vonzóbb juttatásoknak (SZÉP-kártya), valamint a szlovákiai magyarság számára a magyar nyelvű munkakörnyezet is kiemelt prioritású vonzó tényező (Munkaerőközvetítő és -kölcsönző szervezettel készített interjú, 2024).

9. ábra:
Nettó átlagkereseti viszonyok a középső és keleti magyar–szlovák határ régióban 2022-ben

Forrás: KSH, SÚSR alapján a szerző saját szerkesztése

4. Összefoglalás és következtetések

Az államhatár funkcionális szerepköre jelentős hatással van a két ország kapcsolatára, ami különösen a határ menti régiókban érvényesül. A rendszerváltással együtt járó határnyitások után a két ország közötti társadalmi és gazdasági kapcsolatok (újra) élénkültek. E folyamatok hatásai számos területen megfigyelhetővé váltak – a teljesség igénye nélkül a vállalkozások összetételében, a határon átnyúló ingázás mértékében, a szomszédos országokból érkező diákok számában, a bevásárlóturizmusban és a kulturális turizmusban is.

Magyarország és Szlovákia esetében is megfigyelhető a határ menti térségek specifikus helyzete.

A magyar–szlovák határsáv mindkét ország esetében a leghosszabb államhatár. Mintegy 650 kilométeres kiterjedéséből adódóan a határ menti térségek esetében jelentős fejlettségbeli különbségek tapasztalhatók. A Besztercebánya–Balassagyarmat–Budapest fejlettségi tengelytől keletre fekvő középső és keleti határ régió a magyar–szlovák határszakasz egyik legkevésbé fejlett területe. A társadalmi és gazdasági mutatók tükrében mind a magyar, mind a szlovák régiók az uniós és az országos átlagértékekhez képest gyenge teljesítményt mutatnak. Összességében a két ország határ menti régiói hasonló jellemzőket mutatnak, csak kisebb eltérésekkel, jellemzően a szlovák területek javára, különösen a Kassai kerület esetében (kedvezőbb gazdasági feltételek az egy főre jutó GDP tekintetében, a tőkeigényes vállalkozások nagyobb

jelenléte, magasabb foglalkoztatási arány stb.) A magyar–szlovák határ menti térségek egyik fő előnye a közös történelmi múlt és az ebből adódó hasonló kulturális háttér, valamint a jelentős szlovákiai magyar kisebbség jelenlétéből adódó nyelvi azonosság, ami megkönnyíti a kommunikációt, ezzel áthidalva az esetleges nehézségeket a határon átnyúló kapcsolatok kiépítése során. Ahhoz azonban, hogy ezek a folyamatok hatékonyan és akadálymentesen megvalósulhassanak, elengedhetetlen a két országot összekötő infrastruktúra megfelelő színvonalú fejlesztése – napjainkban is sok esetben a két ország közötti közösségi közlekedéskapcsolatok hiányosak, és egyes területek esetében a közúti közlekedési viszonyok is kedvezőtlenek. Emellett az alapvető infrastrukturális intézmények területi lefedettsége is problémás, különösen Dél-Szlovákia (túlnyomórészt magyarok lakta) területein, és az intézményi együttműködések terén is jelentős hiányosságok tapasztalhatók.

A határokon átnyúló foglalkoztatás szabályozási környezete az elmúlt évtizedekben jelentősen fejlődött, bár ezt a fejlődést elsősorban az Európai Unióhoz való csatlakozás és a Schengeni Megállapodás hozta magával. A határokon átnyúló ingázás nemzeti és regionális szintű szabályozási környezete még mindig számos hiányossággal rendelkezik. A kormányzati intézmények közötti együttműködés csak formális, és a régióban nincsenek a határokon átnyúló munkaerő-központok koordinálásáért felelős intézmények. Egyes esetekben ezt a szerepet a piaci szereplők, de főként maguk a munkavállalók veszik át, ám a jogi és adminisztratív nehézségek tovább árnyalják a problémát. A munkaképes korú népesség elvesztése komoly kihívást jelent a határ menti régiókban. Ezt a folyamatot az agyelszívás, a népesség fokozódó elöregedése és a csökkenő reprodukciós arányok együttes hatása okozza. A nagyobb munkaadók általában a regionális központokban koncentrálnak, így az e

területekhez való hozzáférés kulcsfontosságú tényező. Az alközpontok regionális szerepe gyengébb, ezért a gazdaság élénkítését és a beruházások ösztönzését célzó intézkedések kiemelt prioritást élveznek e közösségek számára. A határ menti régióban számos olyan korábbi használaton kívüli terület található, amelyek jelenleg kihasználatlanok, és amelyek kiváló lehetőségeket kínálnak olyan innovatív gazdasági ágazatok létrehozására, amelyek sok új munkahelyet teremthetnek. A határ menti régiók paradox munkaerő-piaci helyzettel szembesülnek. Tekintettel a régióban tapasztalható növekvő munkaerőhiányra, jelentős mennyiségű humán tőke áll rendelkezésre, de az alacsony képzettségű. Az oktatási és képzési programok fontossága e potenciális emberi erőforrások hasznosítása érdekében a határ menti régiók fejlődésének kulcsfontosságú stratégiai szempontja lehet.

Ezen tanulságok tükrében megállapítható, hogy mind a dél-szlovákiai határtérség, mind pedig Magyarország északi-északkeleti határszakasza esetében területspecifikus problémák vannak jelen, melyek orvoslására a határon átnyúló, komplex fejlesztések jelenthetik a leghatékonyabb megoldást. Ezen transzregionális beavatkozások kulcsa az átfogó ágazati fejlesztésekben rejlik. A komplex programcsomagok és stratégiák kialakításával – például a közlekedési infrastruktúra tervezésének összehangolása a munkaerőáramlási, áruforgalmi, turisztikai stb. folyamatokkal, az ipartelepítések telephelyválasztása esetében a munkaerő-potenciál határon átnyúló monitorozása, a transzregionális turisztikai desztinációs-menedzsment létrehozása stb. – megvalósulhat a határ menti térségek szinergiájának elmélyülése, és mérsékelhető a periférikus földrajzi helyzetből adódó társadalmi és gazdasági peremhelyzet, sőt, az együttműködések révén újabb határokat átívelő funkcionális várostérségek jöhetnek létre, melyek új kapukat nyithatnak a határ menti térségek számára.

Irodalom

- Antalík, Imrich; Dávid, Lóránt Dénes; Karácsony, Péter; Vasa László és Vinichenko, V. Mikhail (2021). Analysis of Cross-Border commuters' Spatial Mobility Between Western Regions of Hungary and Slovakia. *Geographia Technica*, 16 (1), pp. 128–140. https://doi.org/10.21163/gt_2021.161.11
- Bajzиковá, Ľubica és Bajzík, Peter (2020). Mobility and working opportunities in the EU and Slovakia. *Management*, 25 (1), pp.103–115. <https://doi.org/10.30924/mjcmi.25.1.6>
- Baranyi Béla (2014). Adalékok a határ mentiség újraértelmezéséhez Magyarországon. *The Central European Journal of Regional Development and Tourism*, 6 (2), pp. 26–45. <https://doi.org/10.32725/det.2014.010>
- Bajmócy Péter és Balizs Dániel (2018). Szuburbanizáció a határon át: társadalmi, etnikai és arculati változások Rajkán. *Tér és Társadalom*, 32 (3), pp. 54–75. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.32.3.3046>
- Bartosovic, Ivan; Zacharova, Eva; Zrubakova, Katarina; Gazikova, Elena; West, Daniel J. és Costello, Michael M. (2017). Demographic Characteristics of Population Ageing in Slovakia. *Clinical Social Work and Health Intervention*, 8 (3), pp. 7–14. https://doi.org/10.22359/cswhi_8_3_01
- Bánki Bence (2022). Dél-Szlovákia, az elhanyagolt régió? Szlovákia magyarul területeinek gazdasági teljesítménye a politika árnyékában. *Kisebbségi Szemle*, 7 (1), pp. 27–59.
- Benczi Melinda és Ocskay, Gyula (2021). The evolution of cross-border cooperation in Hungary. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 18 (2), pp. 54–67. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2021.35>
- Benkó Kata (2021). A közlekedési infrastruktúra változásainak hatása az Ipoly-völgyének társadalmi kapcsolatrendszerére. *Studia Mundi – Economica*, 8 (3), pp. 16–30. <https://doi.org/10.18531/studia.mundi.2021.08.03.16-30>
- Botos Katalin (2018). Az előregedő társadalom problémái. *Polgári Szemle*, 14 (4–6), pp. 95–104. <https://doi.org/10.24307/psz.2018.1208>
- Bott-Domonkos Livia, Hakszer Richárd és Pawera, René (2017). Impact Analysis of Slovak-Hungarian Cross Border Cooperation Projects. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 3 (3), pp. 7–16. <https://doi.org/10.18775/ijmsba.1849-5664-5419.2014.33.1001>
- Brunet-Jailly, Emmanuel (2005). Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective. *Geopolitics*, 10 (4), pp. 633–649. <https://doi.org/10.1080/14650040500318449>
- CESCI (2020). *Territorial analysis for the programme area of the Interreg Programme 2021-2027 in Hungary and Slovak Republic*. Budapest: Central European Service for Cross-border Initiatives.
- Egedy Tamás (2017). A külföldre ingázás statisztikai, demográfiai és területi jellemzői Magyarországon. *Területi Statisztika*, 57 (4), pp. 385–405. <https://doi.org/10.15196/ts570403>
- Engl, Alice (2020). Europe's culturally diverse borderscapes: The EGTC from the perspective of minority studies. In Ocskay, Gy. (szerk.), *15 years of the EGTCs. Lessons and future perspectives* (pp. 197–218). Budapest: Central European Service for Cross-border Initiatives.
- Győri Anita, Karácsony Péter és Voykina, Ekaterina (2019). A szlovák–magyar határ menti térség munkaerő-vándorlás okainak elemzése. In Antalík, I., Karácsonyi, P. és Poór, J. (szerk.), *A Selye János Egyetem 2019-es XI. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete: Munkaerőpiac-és humán erőforrásmenedzsment szekció* (pp. 72–79). Komárno: Pallas Athéné Domus Educationis Alapítvány.
- Horbulák Zsolt (2019). Munkanélküliség Szlovákia déli régióiban. *Polgári Szemle*, 15 (4–6), pp. 296–310. <https://doi.org/10.24307/psz.2019.1219>
- Horbulák Zsolt és Demeter Gábor (2023). A szlovákiai magyar közösség létszáma és területi mintázata a 2021. évi népszámlálás alapján. *Területi Statisztika*, 63 (2), pp. 207–233. <https://doi.org/10.15196/ts630204>
- Jagodič, Devan (2010). Határon átívelő lakóhelyi mobilitás az európai unió belső határai mentén. In Hardi, T., Lados, M. és Tóth Károly (szerk.), *Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén* (pp. 27–42). Győr és Somorja: MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet és Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Kambara, Yuko (2018). Hungarian „Minority” Networks and Borderland Community under Political Influences of the Slovak-Hungarian Cross-border Cooperation. In Ieda, O. és Nagayo, S. (szerk.), *Transboundary Symbiosis over the Danube: III* (pp. 93–112). Tokyo: Weseda University Press Co., Ltd.
- Konszenzus Alapítvány (2018). *Határ menti munkaerőpiaci kutatások és tanulmányok – Szlovákia és Magyarország közös határ menti térsége*. Budapest: Konszenzus Alapítvány Budapesti Szervezete.

Kucséra Bence Varga-Péterfi Petra (2024). Társadalmi bizalom határ mentén és nem határ mentén Közép- és Kelet-Európában 2021-ben: egy öt országra kiterjedő vizsgálat. *Kárpát-haza Szemle*, 2024 (1), pp. 60–74.

Lelkes Gábor (2006). Határ menti együttműködés – A kisebbségi identitás megőrzésének eszköze. In Bakó, B. és Szoták, Sz. (szerk.), *Magyarlakta kistérségei identitások a Kárpát-medencében* (pp. 153–162.). Budapest: Gondolat Kiadó.

Lelkes Gábor (2019). *A társadalmi-gazdasági területi különbségek hatásának vizsgálata az életmódra és a magyar kisebbség identitására*. Dunaszerdahely: Kult Minor.

Lelkes Gábor és Sipos Nóra (2020). Mobilitás a határ menti régiókban – Szlovákia. *Pécsi Munkajogi Közlemények*, 23 (1), pp. 54–76.

Lipták Katalin (2020). A közfoglalkoztatás jelentősége Borsod-Abaúj-Zemplén megye rurális településeiben. *Tér és Társadalom*, 34 (4), pp. 100–121. <https://doi.org/10.17649/tet.34.4.3299>

Megyesi Zoltán és Péti Márton (2022). Nemzetközi mobilitási magatartás és lehetséges járványhelyzeti jövője a Kárpát-medencei magyarság körében, 2020. *Területi Statisztika*, 62 (6), pp. 698–731. DOI: <https://doi.org/10.15196/TS620604>

Michniak, Daniel (2016). *Main trends in commuting in Slovakia*. *European Journal of Geography*, 7 (2), pp. 6–20.

Ocskay, Gyula és Hardi, Tamás (2021). Határon átnyúló kultúrgazdaság integrált fejlesztése a magyar–szlovák határon. *Földrajzi Közlemények*, 145 (2), pp. 154–169. <https://doi.org/10.32643/fk.145.2.5>

Pogácsás Péter (2018). A magyarországi bevásárlóturizmus vizsgálata az egynapos beutazások tükrében. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 3 (4), pp. 4–18.

Pregi Loránt és Novotný, Ladislav (2022). Impact of migration and natural reproduction on the development of the Slovak-Hungarian ethnic boundary in eastern Slovakia, 1991-2018. *Regional Statistics*, 12 (1), pp. 77–103. <https://doi.org/10.15196/rs120102>

Ritecz György (2021). Államhatár ellenőrzés és turizmus a pandémia idején. *Határrendészeti Tanulmányok*, 18 (3), pp. 35–83.

Sallai János (2022). Az államhatár szerepe a globalizációban. *Határrendészeti tanulmányok*, 19 (2), pp. 54–61.

Soós Edit (2021). Az európai területi együttműködési csoportosulások (EGTC) az EU határregióiban. *FORVM Acta Juridica et Politica*, 11 (3), pp. 385–394.

Šprocha, Branislav és Ďurček, Pavol (2019). *Starnutie populácie Slovenska v čase a priestore*. Bratislava: INFOSTAT.

Források

Eures.europa.eu (2024). Munkaerő-piaci információk: Magyarország és Szlovákia. – Letöltés ideje: 2024.07.03.

KSH (2015). Ingázás a határ mentén. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

Parameter.sk (2024). „Több regionális vonatjáratot is visszaállíthatnak Szlovákia és Magyarország között – mutatjuk,

mely vonalak jöhetnek szóba”, március 27. Elérés: <https://parameter.sk/899143/tobb-regionalis-vonatjaratot-is-viszsaallithatnak-szlovakia-es-magyarorszag-kozott-mutatjuk-mely-vonalak-johetnek-szoba/> Letöltés ideje: 2024.06.27.

Interjúk jegyzéke

Terület	Interjúalany	Interjú ideje
Magyarország	Adatszolgáltató	2024.01.31.
Magyarország	Kutatóintézet	2024.02.02.
Nógrád vármegye	Munkaügyi szervezet	2024.02.07.
Magyarország-Szlovákia	Határon-átnyúló szervezet	2024.02.08.
Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegye	Gazdasági szervezet	2024.02.13.
Kassai Kerület	Gazdasági Szervezet	2024.02.16.
Besztercebányai Kerület	Munkaerőközvetítő és -kölszönző Szervezet	2024.02.20.
Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegye	Munkaügyi Szervezet	2024.02.23.